

BOOK REVIEW

Τίτλος: *Πριν σβήσουν τα φώτα. Αυτοβιογραφία- Ιστορία. Βιβλίο Πρώτο.*

Συγγραφέας: Μίμης Ανδρουλάκης

Σελίδες: 598

Έτος έκδοσης: 2022

Εκδόσεις: Εκδόσεις Πατάκη

Συνομιλώντας με τη ζώσα Ιστορία

Βιβλιοπαρουσίαση του «Πριν σβήσουν τα φώτα», του Μίμη Ανδρουλάκη (Αθήνα: εκδ. Πατάκη, 2022)

Conversing with the Living History

Review of the Book “Before the lights go out” (Mimis Androulakis, Athens: Patakis Publ., 2022).

του **Νίκου Παπαδάκη**

Καθηγητή και Διευθυντή του Κέντρου Πολιτικής Έρευνας και Τεκμηρίωσης (ΚΕΠΙΕΤ),
Τμήμα Πολιτικής Επιστήμης του Πανεπιστημίου Κρήτης
Διευθυντή του ΚΕΔΙΒΙΜ του Πανεπιστημίου Κρήτης

Ο Καθηγητής Α.-Ι. Δ. Μεταξάς, στα Όρια των Όρων (Ι. Σιδέρης 2014): μας θυμίζει μια διαβατήρια τελετουργία: «.....σ' έναν πίνακά του ο *Balthus* ζητεί από τη νεαρή κυρία να σύρει την κουρτίνα και το έξω ν' αφήσει μέσα να περάσει». Εδώ όντως επιχειρείται το αντίστροφο. Ο συγγραφέας Μίμης Ανδρουλάκης σύρει την κουρτίνα, μόνο όμως για να αφήσει το μέσα (ή έστω ένα τμήμα του), έξω να περάσει.

Αλλά πριν το έργο, λίγα λόγια για τον συγγραφέα.

Το ισχυρίστηκα όταν είχα την ευκαιρία να παρουσιάσω το Λευκό Κοτσύφι (Καστανιώτης, 2008) και την 7^η Αίσθηση (Καστανιώτης, 2010) και επιτρέψτε μου να επιμείνω. Ο Μίμης Ανδρουλάκης αποτελεί μια αρχετυπική περίπτωση αναγεννησιακού ανθρώπου, σε καιρούς διευρυμένης παραίτησης. Με μια εντυπωσιακή διαδρομή που περιλαμβάνει Πολυτεχνείο, αγώνες εντός και εκτός Βουλής για μια εμπράγματη και ουσιαστική Αριστερά, αλλά και κείμενα φωτιά, βιβλία ανατρεπτικά και οπωσδήποτε αναπάντεχα, ο Μίμης ο Ανδρουλάκης συνιστά μια επίμονη παραφωνία. Οχληρός με συνέπεια, ανατρεπτικός με γοητεία, ενσαρκώνει το διαφωτιστικό ιδεώδες του έλλογου ενεργού υποκειμένου, υπεραναπληρώντας όμως υλικά και φαντασιακά μια διάσταση που παγίως παρέλειπε ο Διαφωτισμός. *Είναι έλλογος και ένσαρκος.*

Ποιο είναι όμως το Αμετάθετο Όλο του Μίμη Ανδρουλάκη? Ποια η θεμελιώδης του αγωνία? Πάμε λίγο πίσω σε προηγούμενα έργα του. Διαλέγω 5 παλιότερα βιβλία του.

Σύγκρουση των γενεών, ανάγκη για καινοτομία και το αίτημα για ένα νέο δίκαιο κοινωνικό και πολιτικό συμβόλαιο ανάμεσα στις γενιές στο **Βαμπίρ και Κανίβαλοι** (Καστανιώτης, 2004).

Ηγέτες πραγματικοί και ηγέτες κατασκευασμένοι, διαχείριση κρίσεων και αναδιάταξη αδιεξόδων, ναρκισσιστικά bonus και αποδομητικές λεπτομέρειες στη σχέση ιστορικότητας και συγκυρίας μέσα από το ρόλο του Ηγέτη στο **Ζητούνται αλχημιστές** (Καστανιώτης, 2005).

Η πολιτική οικονομία της σεξουαλικότητας και η έμφυλη τροπικότητα της πολιτικής, μέσα από μια κινητική γυναικεία φιγούρα που πλοηγείται πολιτικά στις αβεβαιότητες της διεθνοποιημένης οικονομίας, στο **Θηλυκό Πόκερ** (Καστανιώτης, 2006).

Τυχοδιωκτικός καπιταλισμός και η αναγγελία της κρίσης, υβρίδια και μετέωρη dolce vita και οι ιστορικές προϋποθέσεις στην αμετάκλητη μακρο-αβεβαιότητα που αρδεύεται από την καταστροφή του ισοζυγίου προσφοράς-ζήτησης, ρίσκου και

ανταμοιβής, μέσα από την ιστορία ενός γοητευτικού και ευφυούς άνδρα που αγαπούσε (?) τις γυναίκες. Μια ιστορία όμως που δεν θυμίζει πρόγευμα στα Τίφανις αλλά δείπνο στα στενά σοκκάκια πίσω από το Grand Hotel της Πρίστινα. Όλα αυτά στο **Λευκό Κοτσύφι** (Καστανιώτης, 2008).

Μια γοητευτική όσο και δυσοίωνη ιστορία ανατροπών, έρωτος και προδοσίας που άλλαξαν την πορεία καθοριστικών γεγονότων, ή ακριβέστερα γεγονότων που επέπρωτο να είναι σημαντικά, είναι η **Αγάπη Μέδουσας** (Εκδ. Πατάκη, 2019).

Πολλές οι πιθανές απαντήσεις για τις θεμελιώδεις αγωνίες του συγγραφέα. Διαλέγω την επικρατέστερη με την ιδιότητα ενός απλού αναγνώστη του: Η αγωνία για την αποθεμελίωση του αυτονόητου, για την αποδόμηση της εξουσίας και την προσέγγιση της από την σκοπιά εκείνων που την υφίστανται και όχι αυτών που (προσωρινά) την κατέχουν και κυρίως η διερωτηματική του ματιά στις «μικρές» επάλληλες πτυχές των μεγάλων ιστορικών επεισοδίων.

Ο Μίμης Ανδρουλάκης είναι κοινωνός του Angelus Novus της Ιστορίας. Κι αποφάσισε να πει τη δική του ιστορία, μια ιστορία (μια συναρπαστικής) ζωής, αρχής γενομένης από τον 1^ο Τόμο της Αυτοβιογραφίας του. Ο Ανδρουλάκης όμως πρωτοτυπεί, όπως πάντα. Η αφήγηση αυτής της ιστορίας είναι κάτι παραπάνω από μια παράθεση βιωμάτων, καθώς αποκτά τη μορφή μιας γνωστικής και διαλεκτικής συζήτησης με την ιστορία. Ο αναγνώστης δεν μαθαίνει απλώς την ιστορία του Μίμη, αλλά σημαντικές πτυχές της ίδιας της ιστορίας του τόπου.

Με την συγγραφή της αυτοβιογραφίας του ο Μίμης Ανδρουλάκης, ακόμα κι αν διαφώνησε με τον ίδιο του τον εαυτό που μεταφράζεται στο άκουσμα της πρωινής μεταίχμιακής φωνής η οποία του μιλάει επιτακτικά, μας προσφέρει μια εικόνα των γεγονότων που δεν φαίνεται να σχετίζεται με την εγωιστική – κατά Χόμπς – φύση του ανθρώπου, αλλά μάλλον με μια αντίθετη θέαση του, εκείνη της προσφοράς στις νέες γενιές με τις εμπειρίες και τις γνώσεις που μεταλαμπαδεύει. Συνεπώς, η πρωινή φωνή του εαυτού είχε δίκιο για την αναγκαιότητα της αυτοβιογραφίας, η οποία στην ουσία συνιστά μια πολιτική, κοινωνική και ιστορική τοπογραφία, παρά μια αποκλειστικά προσωπική καταγραφή βιωματικών γεγονότων.

Ο συγγραφέας μεταφέρει αρχικά τον αναγνώστη στη γενέτειρά του και στα πρώτα χρόνια της ζωής του με δύο μορφές. Η πρώτη βασίζεται στην αλληγορική παράθεση γεγονότων, η οποία συνδέει το παρόν του Μίμη με το παρελθόν του τόπου. Η δεύτερη εξιστορεί τα γεγονότα φέρνοντας στο φως στιγμές της νεανικής ζωής του.

Στην πρώτη, την αλληγορική, αναφέρεται στη Λατώ της Ανατολικής Κρήτης. Η αναφορά του αυτή περιλαμβάνει μια ιστορική ανατύπωση των αρχαίων παραδόσεων και των πολύτροπων συνδετικών χαρακτηριστικών τους που διαφωτίζουν και διαπερνούν την ανατροφή ενός ανθρώπου στη συγκεκριμένη περιοχή. Πηγή έμπνευσης, μεταξύ άλλων, οι μινωίτες. Και ο Μίμης, με τη συγκροτημένη σκέψη που τον χαρακτηρίζει, είναι φυσικό να αναρωτιέται από την εφηβεία του για τους λόγους ανόδου και πτώσης των πολιτισμών. Εν συνεχεία, ο συγγραφέας αναπτύσσει όλο το ιστορικό πλαίσιο της πόλης της Γόρτυνας και τους διαχρονικούς ενδοκρητικούς ανταγωνισμούς και πολέμους από την αρχαιότητα έως και τον 19ο αιώνα. Κι από εκεί στην Αλεξάνδρεια, μια από τις πιο ιστορικές και πολλαπλώς συνδεδεμένες πόλεις με την Κρήτη. Σε όλες αυτές τις αφηγήσεις η αναδρομή στο ιστορικό παρελθόν συνυφαίνεται με τη σύνδεση σημαινόντων πρωταγωνιστών και την αλληγορική μεταφορά τους. Ο Μίμης μας μιλάει για ιστορία, τέχνη, πολιτική φιλοσοφία, δεν αρκείται σε μια απλή προσωπική βιοματική αναφορά. Και μας μιλά ακόμα για τον έρωτα, όπως ο ίδιος τον αντιλαμβάνεται και όπως τον γνώρισε, όπως τον έζησε και ο οποίος αναδεικνύει την εξατομίκευση και την αναγνώριση προσώπου με πρόσωπο.

Από εκεί μεταβαίνουμε στη συζήτηση με τον αείμνηστο Κώστα Μητσοτάκη και την αντίστιξη των απόψεων αφενός ότι η γενιά, η ισχυρή οικογένεια, αποτελεί το ευνοϊκότερο περιβάλλον και από την άλλη ότι η δικαιότερη κοινωνία είναι η βάση, κάτι που υποστηρίζει σθεναρά ο Μίμης. Η γενιά λοιπόν, η ιστορία της, τα γεγονότα, όλα αναλύονται σε ένα πλαίσιο που μας αποδεικνύει ότι οι πράξεις συνδέονται και κάθε μια δημιουργεί νέα γεγονότα σαν ένα τεράστιο πλέγμα διασυνδεόμενων αιτιών και αποτελεσμάτων που παράγουν γεγονότα, όπως μας αναφέρει η θεωρία του πετάγματος της πεταλούδας.

Ο Μίμης παραθέτοντας τα ιστορικά γεγονότα και τον ρόλο της γενιάς αναδεικνύει ακόμα και τις αντιθέσεις εντός της Κρήτης, όπου παλαιότερα υπήρχαν κάποιοι που υποστήριζαν ότι Κρήτη είναι μόνο το δυτικό κομμάτι της γιατί υπήρξε υποτίμηση των παλαιών ανατολικών επαρχιών, γεγονός που κόστισε ιστορικά. Ο Μίμης όμως δε χρειάζεται παρά να μας πει απλώς:

*Απ' τη Σητεία ως τα Χανιά,
η Κρήτη όλη αξίζει.
Ποιο κλώνο του βασιλικού κόβεις,
και δεν μυρίζει;*

Η ιστορική γνώση του αναγνώστη εμποτίζεται από την ανάλυση του ιστορικού παρελθόντος των οικογενειακών ριζών του Μίμη, η οποία πραγματοποιείται με έναν πρωτότυπο, για τα σύγχρονα δεδομένα, τρόπο: μέσω της διαλεκτικής με τον γιό του. Αναπτύσσοντας αυτή τη συζήτηση, ο Μίμης αναφέρεται στην εγκατάσταση των προγόνων του στο Οροπέδιο Λασιθίου περί τον 14ο αιώνα και κατά την επανάσταση των Καλλέργηδων, μετά την οποία οι Βενετοί εκδίωξαν τους κατοίκους του Οροπεδίου και τους ανάγκασαν να δημιουργήσουν νέους μικρούς συνοικισμούς. Μεταφέρει τον αναγνώστη στην ύστερη βενετοκρατία και στη γέννηση της κρητικής αναγέννησης, στην αντίσταση των προγόνων του Αλέξηδων το 1696 εναντίον των Τούρκων και στην επικήρυξή τους, στην επιστροφή της οικογένειας στους Ποτάμους και στην μετέπειτα πορεία της μέσα από τους αγώνες αντίστασης στους Οθωμανούς και στους γενίτσαρους, αναφέροντας συγκεκριμένα ιστορικά τεκμήρια. Η ανάλυση του Μίμη λαμβάνει λαογραφικό και εθνογραφικό χαρακτήρα (πέραν του πολιτικού και κοινωνικού), δεν είναι μια απλή εξιστόρηση. Αυτό το γεγονός καθίσταται ξεκάθαρο στον αναγνώστη που μαθαίνει την ιστορία της Κρήτης μέσα από την ιστορία των Ανδρουλήδων ή Ανδρουλάκηδων, των προγόνων τους και των συγγενών τους, οι οποίοι συμμετείχαν σε όλες τις κρητικές επαναστάσεις αλλά και σε πολλές μάχες και αντιστάσεις και σε άλλες περιοχές της Ελλάδας, όπως στην Πελοπόννησο. Οι πληροφορίες και οι γνώσεις που μεταφέρονται στον αναγνώστη είναι αμέτρητες και πολύτιμες, καθώς μέσα από την λεπτομερή αφήγηση μαθαίνει για την ιστορία της κρητικής επανάστασης αλλά και της δημιουργίας σημερινών πόλεων, όπως εκείνη του Αγίου Νικολάου.

Με ανεπανάληπτο τρόπο, ο Μίμης μας μεταφέρει στα νεανικά του χρόνια αναδεικνύοντας τον ρόλο της τοπικής κοινωνίας της Κρήτης στην αντίσταση. Στη δεκαετία του 1950, στην αρχή του μετεμφυλιακού Κράτους, από την οποία εκκινεί την λεπτομερή ανάλυση των γεγονότων, γίνεται απολύτως αντιληπτό ότι οι επιπτώσεις του πολέμου ήταν επίμονα παρούσες και δυσβάστακτες για την κοινωνία. Ο Μίμης μας μεταφέρει σε αυτή τη δεκαετία και η αφήγησή είναι τόσο παραστατική που ο αναγνώστης νιώθει ότι νοητά βρίσκεται εκεί και ζει τα γεγονότα, τη φτώχεια, τον υποσιτισμό, τη φυματίωση, τη Μακρόνησο, τον Ψυχρό Πόλεμο, την πολιτική αστάθεια στην Ελλάδα και τις αμυδρές ελπίδες για ομαλότητα και ειρήνη. Κάθε χρονιά της ζωής του Μίμη από το 1951 και μετά και αμέτρητα γεγονότα, ιστορικά, καθοριστικά, που αναφέρονται με τις δέουσες λεπτομέρειες. Όπως είπα και πριν δεν είναι απλώς αυτοβιογραφία, αλλά ένα πολυδιάστατο έργο. Μέσα από την αφήγηση του Μίμη ο

αναγνώστης (ξανα)γνωρίζει επίσης τη Μελίνα Μερκούρη και όλα τα πολιτικά γεγονότα της δεκαετίας του 1950, παρότι ο Μίμης ήταν μικρό παιδί. Και μαθαίνει για τον ακατάλυτο δεσμό του συγγραφέα με το Μίκη Θεοδωράκη: «Ο Μίκης ήταν για μένα το πρόσωπο-πεπρωμένο» (σελ 147) γράφει ο Μίμης, παραπέμποντας στο βιβλίο του «Σαλός Θεού» (Εκδ. Πατάκη, 2017).

Η δε αφήγηση της δεκαετίας του 1960 εκκινεί με την επίσκεψη του Νίκου Κούνδουρου στο πατρικό σπίτι του Μίμη, στο τσαγκαράδικο του πατέρα του, η οποία περιγράφεται μέσω της μεταφοράς ανέκδοτων συζητήσεων των πρωταγωνιστών, μέσω της παράθεσης απλών ανθρώπινων στιγμών, συσχετιζόμενων όμως με τα πολιτικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής, έτσι που ο αναγνώστης αναγνωρίζει και εντάσσεται νοερά μέσα στο συγκεκριμένο της περιόδου. Η πολιτική ένταση του 1962 μεταφέρεται αυτούσια, με την περιγραφή της σύλληψης του πατέρα του Μίμη από τη χωροφυλακή διότι κάποιος είχε καταδώσει ότι το πορτρέτο της Φρειδερίκης που ήταν στο τσαγκαράδικο ήταν σε άσχημη κατάσταση. Άλλη εποχή, τύποις δημοκρατική! Μετεμφυλιακό Κράτος άλλωστε, με την Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία να αργεί. Η δε εξιστόρηση της συνάντησης με τη Σοφία συναρπαστική!

Τα επόμενα γεγονότα της δολοφονίας του Λαμπράκη, του Τζον Κένεντυ, της Αποστασίας και του Ανένδοτου Αγώνα αποτελούν πηγές για την ουσιώδη πολιτικοποίηση του Μίμη μετά το 1963 και εντέλει η δικτατορία του 1967 λαμβάνει δικαιολογημένα τη μερίδα του λέοντος της ανάλυσης των βιωματικών γεγονότων. Καθώς η δικτατορία πέφτει σαν σκοτεινό σύννεφο πάνω από την Ελλάδα, ο Μίμης ολοκληρώνει το σχολείο και ο αγώνας του για την ελευθερία και οι προσδοκίες του για καλύτερη ζωή απέκτησαν έναν κοινό παρονομαστή: το Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο παρότι την ίδια στιγμή είχε την επιλογή να φύγει κατευθείαν με υποτροφία στα μαθηματικά για το Κολούμπια.

Συναρπαστική είναι και η εξιστόρηση της αιτίας για την οποία ο Μίμης υποσχέθηκε στον εαυτό του να μη μιλήσει ποτέ συμβουλευόμενος χαρτί, γεγονός που ανέδειξε τη μνημειώδη ικανότητά του στον προφορικό λόγο. Ως παιδί ο Μίμης παρακολούθησε μια ομιλία του Λεωνίδα Κύρκου στο Ηράκλειο, ο οποίος δε χρησιμοποιούσε χαρτιά, παρά μόνο το χάρισμά του στον λόγο. Αποτέλεσε πρότυπο του Μίμη αυτό και στόχο τον οποίο επιτέλεσε στην πορεία. Η δε παράθεση των γεγονότων χάους που ακολούθησαν τις ομιλίες, είναι ξεχωριστή για τον αναγνώστη που θέλει να «μεταβεί» νοερά στην εποχή εκείνη και στα προβλήματα που αντιμετώπιζαν απλοί άνθρωποι, οι χωρικοί που διαμαρτύρονταν εν προκειμένω.

Η νεανική ζωή του Μίμη φαίνεται ότι ήταν μια διαρκής διαμεσολάβηση-σύγκρουση, ένα αδιάκοπο πέρασμα ανάμεσα σε δύο πόλους, μια αλυσιτελής διαβατήρια τελετουργία. Το δίπολο σχολείο, πολυτεχνείο-εξωσχολικές εξωπανεπιστημιακές δραστηριότητες κυριαρχεί διότι για τον συγγραφέα η εξωσχολική γνώση ήταν πάντα πλουσιότερη, υπέρτερη της σχετικά τυποποιημένης σχολικής. Αυτό γίνεται διότι ο Μίμης είναι εν μέρει αυτοδίδακτος και τα δίπολα τον ακολουθούν από το ξεκίνημα της ζωής του, ήτοι τσαγκαράδικο-μοδιστράδικο, οι δουλειές των γονιών του, δυο διαφορετικοί κόσμοι απλών ανθρώπων, καθημερινών, αλλά και αξιακά έμφορτων όπως μας έμαθε ο Hobsbawm. Καταδεικνύει ότι όλοι έχουν να προσφέρουν κάτι διαφορετικό, ένα μάθημα ζωής που ακόμα κι αν φαίνεται κοινότυπο περιλαμβάνει διακριτά και εξόχως σημαντικά χαρακτηριστικά: παππούς- γιαγιά, βουνό-θάλασσα, πόλη-χωριά, σχολείο-δουλειές σε αμέτρητες ενασχολήσεις, ήτοι ένα δεύτερο σχολείο ζωής, μοντερνισμός με τη μορφή των ντίσκο και της ροκ-παραδοσιακή κρητική μουσική, ποδόσφαιρο-κολύμβηση και εντέλει και πάνω και πέρα απ' όλα δημοκρατία-δικτατορία.

Ο συγγραφέας αφηγείται τις δυσκολίες που του προκάλεσε το εφηβικό του άσθμα, όμως παρέχει στον αναγνώστη μια βασική συμβουλή: Μέσα από κάθε δυσκολία, υπάρχει το περιθώριο για ένα μάθημα: Μέσα από το άσθμα του ο Μίμης ανέπτυξε τη στωικότητα και την ψυχική αντοχή του στις δυσκολίες και όξυνε τη διαίσθησή του για τις επερχόμενες κρίσεις. Επενδύοντας σε αυτό, ο Μίμης ανέπτυξε τις γνώσεις του στα μαθηματικά της αβεβαιότητας και του απροσδόκητου αλλά ταυτόχρονα και στα οικονομικά της πρόγνωσης και διαχείρισης των κρίσεων του καπιταλισμού. Εκτείνοντας αυτή τη δυσκολία σε ένα διαφορετικό επίπεδο, αναδεικνύει στη μεγάλη κλίμακα τη σημασία που έχει το – με σύγχρονους όρους – capacity learning. Μια ζοφερή δυσχέρεια για την Ελλάδα ήταν και η επταετία της δικτατορίας, την οποία ο συγγραφέας βίωσε και κατά τη διάρκεια της δραστηριοποιήθηκε και αποτέλεσε μέρος του αγώνα για τη δημοκρατία, όπως εμπεδώθηκε μέσα από την εξέγερση του Πολυτεχνείου.

Ο συγγραφέας που γεννήθηκε *«ταυτόχρονα με τη σύλληψη του Νίκου Μπελογιάννη»* (σελ. 142), έχοντας ήδη συνομιλήσει, μέσω της επιτελεστικής λειτουργίας της γνώσης και μετέπειτα της μνήμης, με μείζονα ιστορικά επεισόδια όπως το πραξικόπημα του ΙΔΕΑ το 51-52 με ενορχηστρωτή τον Δημήτρη Ιωαννίδη, τον μετέπειτα «σκύλο της ΕΣΑ» και αιματοβαμμένο καταστολέα της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, τις εκλογές του 1956 με τη μεγάλη σύμπραξη του φιλελεύθερου

κόμματος του Γεωργίου Παπανδρέου, της φιλελεύθερης δημοκρατικής ένωσης του Σοφοκλή Βενιζέλου, των δύο κόμματος της κεντροαριστεράς, του αγροτικού κόμματος, του λαϊκού κόμματος, η οποία έλαβε τις περισσότερες ψήφους πλην όμως (λόγω του περίπλοκου και αμφισβητούμενου εκλογικού συστήματος, του περίφημου «τριφασικού») κυβέρνηση σχημάτισε η ΕΡΕ, τις εκλογές του 1958 και το (αποτυχημένο) εγχείρημα σύμπραξης ΕΔΑ και Μαρκεζίνη και τελικά την ανάδειξη της ΕΔΑ σε αξιωματική αντιπολίτευση. Η εξιστόρηση γεγονότων και βιωμάτων και από την πολυτάραχη δεκαετία του '60, ολοκληρώνει τον αφηγητικό καμβά που λειτουργεί ως προϋποθετικός όρος για την μετάβαση στην αφήγηση για την Δικτατορία και την εξέγερση του Πολυτεχνείου. Άλλωστε όπως γράφει ο Μίμης, *«τα πρόσωπα και τα πράγματα της πρώτης χρονιάς του βίου μου θα τα ξανασυναντήσω με πολλές βιοματικές και πολιτικές παραλλαγές στη μετέπειτα ζωή μου»* (σελ 147).

Φωτίζοντας πολλές και άγνωστες πτυχές της εξέγερσης του Πολυτεχνείου, ο Μίμης μας θυμίζει την ίδια τη δημοκρατική συγκρότηση, παραδειγματικό σήμα του κινήματος: *«Η καταληκτική πράξη (I) που δίνει στο «Πολυτεχνείο» πολιτική υπόσταση με δημοκρατική θέσπιση είναι η εκλογή από τις συνελεύσεις της Συντονιστικής Επιτροπής. Δύο εκπρόσωποι από κάθε σχολή. Ένας συνδυασμός άμεσης και αντιπροσωπευτικής Δημοκρατίας. Ένας θεσμός αυτοδιοίκησης-αυτοδιαχείρισης των εξεγερμένων. Η πράξη θα ολοκληρωθεί με τη Διακήρυξη της Συντονιστικής Επιτροπής την Παρασκευή του μεσημέρι, με κυρίαρχο μοτίβο το: «Λαϊκή Κυριαρχία-Εθνική Ανεξαρτησία».* (σελ 523).

Η απόλυτη αντίστιξη στις συγκροτησιακές συνιστώσες της Δικτατορίας, την εκτροπή και την κατάλυση του πολιτεύματος. Ας μην ξεχνάμε ότι η επίκληση του «εσωτερικού κινδύνου», εμφορούμενη και από την προϋπάρχουσα αντικομμουνιστική ιδεολογία, θα αποτελέσει, μαζί με το ιδεολόγημα της «εθνικοφροσύνης», τους δεσπίζοντες λόγους της Δικτατορίας (Παπαδάκης & Τζαγκαράκης 2022:235). Διώξεις πολιτικών, διανοομένων και απλών πολιτών, λογοκρισία του Τύπου, κατάργηση της «ελευθερίας του συνέρχεσθαι», εκτεταμένη αστυνόμευση του δημοσίου βίου, ιδεολογικός έλεγχος της εκπαίδευσης, τεχνολογίες κολασμού και πρακτικές τιμωρίας (εκτοπίσεις, φυλακίσεις, βασανιστήρια, εξορίες κ.ά.) *πλαισίωσαν* το προαναφερθέν «αφήγημα» (βλ. Σβορώνος 1994: 15). Σε πολλές από αυτά αναφέρεται ο συγγραφέας, γράφοντας ότι *έζησε, ότι βίωσε*. Οι πρακτικές αυτές ενισχύθηκαν και από ανάλογα νομοθετικά ενεργήματα, που συχνά απηχούν την πρόθεση σκλήρυνσης των ελεγκτικών μηχανισμών, επιβολής ιδεολογικής ομοιομορφίας, καταστολής, πειθάρχησης και ενίσχυσης της παρουσίας του (υπό κατάληψη) Κράτους στην Κοινωνία (βλ.

Παπαδημητρίου 1999: 53–60). Σημαντικότερο όλων, το «Σύνταγμα» του 1968, το οποίο ετέθη αρχικά σε (νοθευμένο) «δημοψήφισμα» και μετά δημοσιεύτηκε στην Εφημερίδα της Κυβερνήσεως (βλ. και Glogg 1995: 176). Το «εικονικό» Σύνταγμα 1968/73 της Χούντας {που δημοσιεύθηκε στο Π.Δ.370/1973 (ΦΕΚ 266/4-10-1973)} αποτέλεσε ένα εγχείρημα θεμιτοποιητικής «υποκατάστασης» της ανομίας και συνταγματικής εκτροπής με μια προσχηματική «αναπαλαιωμένη» και σαφώς αναπλαισιωμένη «αστική νομιμότητα» (βλ. Παπαδάκης & Τζαγκαράκης 2022: 236). Η συρρίκνωση (ή και σχετικοποίηση) της αυτονομίας ευνοεί αυτόματα την ανάπτυξη της μικροπολιτικής δραστηριότητας (βλ. Παπαδάκης & Τζαγκαράκης 2022: 246). Κι αυτό φάνηκε να το επιθυμεί η Χούντα (σε κάθε επίπεδο και τομέα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής). Η καθηγεμόνευση της πειθαρχίας ως κεντρικής σημασίας στην πολιτική για τα Πανεπιστήμια εντάχθηκε στο ευρύτερο πολιτικό σχέδιο του Καθεστώτος για την αστυνόμευση κάθε μορφής πολιτικής, ηθικής και ιδεολογικής εκνομίας (που συνιστούσε και απειλή για την επιβίωσή του) (βλ. και (βλ. Παπαδάκης & Τζαγκαράκης 2022: 246). Ο λόγος, οι πρακτικές αλλά και η νομοθετική δράση του καθεστώτος της 21^{ης} Απριλίου, αναφορικά με τα Πανεπιστήμια, χαρακτηρίζονται από την επιδίωξη της μεγιστοποίησης της άσκησης εποπτείας και ελέγχου σε αυτά από την κεντρική (παράνομη) εξουσία, αλλά και από την πρόθεση, παντί σθένει, πειθάρχησης των συμμετεχόντων στην Ανώτατη Εκπαίδευση (βλ. Παπαδάκης & Τζαγκαράκης 2022: 247). Τα πολλά και ποικίλα νομοθετικά ενεργήματα στόχευσαν στη νομιμοποίηση μιας εξουσίας που κατέχεται παράνομα και μιας βίας που ασκείται χάριν της «νέας (κατ' ευφημισμών) νομιμότητας» και των εκτατικών (αυταρχικών) ιδεολογικών προβολών που την πλαισιώνουν.

Σ' όλα αυτά αντιστάθηκε το φοιτητικό και τελικά λαϊκό κίνημα. Πόσο όμορφα το αποτυπώνει μέσα σε μια φράση ο Μίμης: *«Αυτό είναι το θαύμα της αυτενέργειας. Δεκάδες αγόρια και κορίτσια, ύστερα εκατοντάδες γράφουν και μοιράζουν προκηρύξεις: «Κάτω η χούντα», «Ψωμί-Παιδεία-Ελευθερία». Ανθρώπινο χέρι τις γράφει. Ανθρώπινα χέρια τις μοιράζουν. Πρόσωπα και μάτια που λάμπουν. Ανθρώπινα χέρια απλώνονται και τις αρπάζουν με βουλιμία. Μια γυναίκα φιλά την προκήρυξη, κάνει τον σταυρό της και την κρύβει στον κόρφο της. Ανοίγουν τα παράθυρα στα τρόλεϊ και στα Ι.Χ. Τις τοποθετούν στο παρμπρίζ. Οι οδηγοί των τρόλεϊ καθυστερούν στη στάση να προλάβουν τα κορίτσια να μοιράσουν τις προκηρύξεις στους επιβάτες. Κάποιος σπουδαστής της Σχολής Καλών Τεχνών γράφει ένα γιγαντιαίο «Ελευθερία» σε τρόλεϊ της γραμμής Παγκράτι-Πατήσια. Τα*

τρόλεϊ γεμίζουν κόσμο που θέλει να ζήσει αυτές τις σπάνιες στιγμές ελευθερίας και έξαρσης» (σελ 521).

Πολύς λόγος έχει γίνει για το τεύχος της «Πανσπουδαστικής Νο 8» για την «Υβρι Νο 8», (όπως την αποκαλεί ο συγγραφέας). Ο Μίμης Ανδρουλάκης εστιάζει σε ένα «παράδοξο» ιστορικό επεισόδιο, μια ξεχασμένη «νησίδα ιστορίας» και αποτυπώνει και αναλύει ένα μείζον ιστορικό και ηθικό απόηχο, ενός απομονωμένου πυρήνα (ενδεχομένως ενός μόνο – αποπροσανατολισμένου- στελέχους, το οποίο περιγράφει αλλά δεν ονοματίζει ο συγγραφέας), που εξέβαλλε στην σύνταξη της ανακοίνωσης της αυτοαποκαλούμενης «Συντονιστικής Επιτροπής Αγώνα του Πολυτεχνείου». Πράγματι ως κείμενο (4^η σελίδα της Πανσπουδαστικής νο 8) που εκδόθηκε το Φλεβάρη του 1974 (μήνες δηλαδή μετά την εξέγερση του Πολυτεχνείου) διαστρεβλώνει τα ίδια τα γεγονότα και αδικεί τον μεγαλειώδη αγώνα του φοιτητικού κινήματος. Ωστόσο αξίζει να σημειωθεί ότι το εν λόγω «αμετάκλητο σφάλμα» (όπως το αποκαλεί εύστοχα ο συγγραφέας) ουδέποτε υιοθετήθηκε πολιτικά και κομματικά από το ΚΚΕ, και φυσικά δεν αίρει την αντιδικτατορική δράση και την μεγάλη συνεισφορά της ΚΝΕ και της ANTI-ΕΦΕΕ στην ηρωική εξέγερση του Πολυτεχνείου. Η δημόσια συζήτηση την οποία έχει προκαλέσει αυτό το τμήμα του Βιβλίου, καταδεικνύει ότι η ιστορία είναι ζώσα, ενίοτε ζέουσα και οπωσδήποτε παρούσα.

Το «Πριν σβήσουν τα Φώτα» δεν είναι μόνο μια αυτοβιογραφία. Είναι ένα βιβλίο, *εξαιρετικό υφολογικά, ρεαλιστικό με όρους ιστορίας ζωής αλλά και ιστορικού μυθιστορήματος και συνάμα σχεδόν ονειρικό κατά στιγμές. Δεν είναι μια χαμηλών τόνων αυτοβιογραφία, γεγονοτολογικής υφής και παράθεσης, και δεν θα μπορούσε λόγω της συγκεκριμένης ζωής που εξιστορείται αλλά και λόγω επιλογής του συγγραφέα. Υπόρρητα πυρακτωμένο, συναρπαστικό στην πλοκή του και με την ιστορία να είναι παρούσα όσο και ζέουσα. Δεν είναι όμως ένα σκοτεινό βιβλίο. Chiaroscuro (με δάνειο από τον Καραβάτζο) θα το χαρακτήριζα, αλλά δεν έχει γκρίζες ζώνες. Είναι τολμηρό, συχνά ανίερο για τα στερεότυπα μας ή για τις βεβαιότητες μας μέχρι σήμερα για τα γεγονότα και συνάμα μελαγχολικά τρυφερό. Και σας διαβεβαιώνω, ως αναγνώστης, ένα βιβλίο που διαβάζεται απνευστί και όχι μόνο μια φορά.*

Κλείνοντας, παραθέτω κάποια λόγια του συγγραφέα για το Πολυτεχνείο: *«Τα «παιδιά» στο διαμέρισμά μου υπενθύμισαν πενήντα χρόνια μετά ότι στον αποχαιρετισμό, το πρωί της 17ης του Νοέμβρη, τους παρότρυνα: «Ό,τι κι αν έχει γίνει, ας κρατήσουμε στην καρδιά μας αυτή τη μεγάλη νύχτα. Ας την αγαπήσουμε. Δεύτερη δεν θα υπάρξει στη ζωή μας» (σελ 543). Και πράγματι δεύτερη πιο μεγάλη, υποθέτω δεν υπήρξε. Στη ζωή*

των ηρωικά εξεγερμένων, ζώντων και τεθνεώτων, στο ανέκκλητο χρέος της μνήμης το δικό μας

Βιβλιογραφικές αναφορές

Glogg, R. (1995), *Συνοπτική ιστορία της Ελλάδας. 1770–1990*. Αθήνα: Ιστορητής.

Μεταξάς Α.-Ι. Δ. (2014), *Τα Όρια των Όρων*. Αθήνα: Ι. Σιδέρης.

Παπαδάκης, Ν. & Τζαγκαράκης, Στ. (2022), «Δικτατορία και Πανεπιστήμιο: Η Πολιτική της Χούντας για την Ανώτατη Εκπαίδευση, οι πρακτικές της στα Πανεπιστήμια και τα «μεταρρυθμιστικά» της εγχειρήματα», στο Π. Κιμουρτζής, Γ. Κόκκινος, Σ. Ηλιάδου- Τάχου, Γ. Μπέτσας (επιμ.), *Η εκπαίδευση του Νέου Ελληνισμού (18^{ος}- 20^{ος} αιώνας) και η ιστορική εκπαίδευση*. Αθήνα: Γρηγόρης, σσ. 235- 247.

Παπαδημητρίου Γ. (1999)., «Η ατελέσφορη προσπάθεια για τη συνταγματική οργάνωση του δικτατορικού καθεστώτος», στο Ελληνική Εταιρεία Πολιτικής Επιστήμης, *Η Δικτατορία. 1967- 1974.* , Αθήνα: Καστανιώτη.

Σβωρόνος, Ν. (1994), *Επισκόπηση της Νεοελληνικής Ιστορίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.